

Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu¹

Daiva Aliūkaitė

Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universitetas

daiva.aliukaite@vukhf.lt

Anotacija

Kiekvienos kalbos reprezentacinių sistemų kiekis ir įvairovė iš esmės parodo tos kalbos tyrimų išsamumą ir teorinius tyrėjų prioritetus. Įteisinti mokslinėje tradicijoje teoriniai imperatyvai yra kalbėjimo variantų skyrimo ir jų mokslinio tyrimo sąlyga. Bet koku atveju tyrėjas skiria variantus tik vadovaudamasis objektyviais raiškos požymiais. Kitaip yra su paprastuoju kalbos bendruomenės nariu. Jo kalbėjimo variantų (atmainų) taksonomija, padedanti orientuotis holistinėje tautinės kalbos erdvėje nebūtinai argumentuojama kalbos faktu, t. y. objektyviu raiškos skirtumu. Šiame straipsnyje bandoma tipologizuoti paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardinamus kalbėjimo variantus, įvertinant jų (ne)atitartį mokslinėse paradigmosse tyrėjų išskiriamiems geolingvistiniams ir sociolingvistiniams kalbos variantams. Tiriamoji medžiaga gauta vykdant parengiamuosius mokslinio projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“, skirto lietuvių kalbos atmainų prestižiškumui, kalbos idealams, kalbos ideologijoms ir pan. tirti, darbus.

Raktažodžiai: geolingvistika, sociolingvistika, paprastasis kalbos bendruomenės narys, vardas, deskriptorius, kalbos kontinuumas.

Keywords: geolinguistics, sociolinguistics, ordinary member of language community, name, descriptor, language continuum.

1. Įvadinės pastabos

Straipsnio tema – horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas – numato geolingvistinę ir sociolingvistinę tyrimo perspektyvas. Geolingvistinė perspektyva teikia

¹ Tyrimas atliktas vykdant projektą „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai, 2010–2013“ (vykdo Lietuvių kalbos institutas, vadovė Loreta Vaicekauskienė, remia Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. VAT-14/2010).

metodologinius instrumentus *suskaidyti* ir tirti X kalbos kontinuumą horizontaliuoju lygmeniu: tarmė, patarmė, šnekta ir t. t. Sociolingvistinė perspektyva įteisina vertikalųjį, t. y. įtraukiantį socialinius, demografinius, kultūrinius ir kt. kalbėjimo veiksnius, X kalbos kontinuumo skaidymą. Toks dvinaris modelis, t. y. geolingvistiniu ir sociolingvistiniu aspektu, tirti kalbos kontinuumo skaidumą šiame straipsnyje yra taikomas vertinant vienos kalbos (t. y. lietuvių) reprezentacinių sistemų išsklotinę. Straipsnio tema plėtojama tiriant ne tyrėjų, bet paprastųjų kalbos vartotojų kalbėjimo variantų *vardus* ar *nominacijas*². Tiriama medžiaga – kalbos variantų vardai ir nominacijos, teikiami paprastųjų kalbos bendruomenės narių, – nenumato galimybės svarstyti kelių kalbinių sistemų kalbėjimo variantų vardyno. Tiriama medžiaga gauta vykdant parengiamuosius mokslinio projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ (daugiau apie projektą žr. <http://www.sociolingvistika.lt/projektai/lietuviu-kalbos-idealai>; Aliūkaitė 2011b: 267–268), skirto lietuvių kalbos atmainų prestižiškumui, kalbos idealams, kalbos ideologijoms ir pan. tirti, darbus. Projekto vykdytojams paprastųjų kalbos bendruomenės narių žinomas ir vartojamas kalbėjimo variantų vardynas buvo reikalingas, rengiant vieną iš projekto užduočių, t. y. „Šnektų reitingų“ sąrašus³.

Taigi šio straipsnio diskusijos objektas – lietuvių kalbos reprezentacinės sistemos paprastųjų kalbos bendruomenės narių požiūriu.

Straipsnio tikslas – tipologizuoti paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardijamus kalbėjimo variantus⁴, įvertinant jų (ne)atitartį mokslinėse paradigmos tyrėjų išskiriamiesiems geolingvistiniams ir sociolingvistiniams kalbos variantams. Toks užduoties aprioriškumas – vertinti paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardijamus kalbėjimo variantus geolingvistikos ir sociolingvistikos perspektyvoje – yra visiškai dėsningas. Reikia pripažinti, kad būtent šios perspektyvos iš esmės yra

² Straipsnyje paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardijamus jiems žinomus kalbėjimo variantus apsispręsta apibendrintai vadinti *vardų* arba *nominacijų* terminais, tokie terminai, žinoma, vartojami okaziškai, tai labiau darbinės atliekamo tyrimo kategorijos, pristačius teorines nuostatas ir kitų kraštų tyrėjų atliktus tyrimus (plg. Preston 1988; Long 1997), pagrindžiančius apskritai dėmesingumą tokiai tiriamajai medžiagai, straipsnyje vartojami jau turintys vartojimo tradiciją sukaupę medžiagą sisteminantys terminai, pvz., vietos deskriptoriai (angl. *locative descriptor*) (Long 1997: 257). Vardų ir nominacijų terminai kaip darbiniai vienetai pasirinkti dėl medžiagos įvairovės, nes ne visais atvejais neutralus vardo terminas yra pakankamas, kai kurie paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardijami kalbėjimo variantai turi ne tik skiriamosios, pvz., *suamerikietinta kalba*, *žemaičių tarmė* ir pan., bet vertinamosios galios, pvz., *pižoniškai*, *poniška* [kalba] ir pan.

³ Pagal projektą „Šnektų reitingų“ užduotis yra viena iš *kalbos nuostatų eksperimento* (daugiau žr. <http://www.sociolingvistika.lt/component/content/article/12-projektai/lietuviu-kalba-idealai-ideologijos-ir-tapatybes-luziai/26-kalbos-nuostatu-eksperimentai>) dalių.

⁴ Kaip bus matyti iš tiriamosios medžiagos, terminas *variantas* yra gerokai sąlygiškas, kai kuriais atvejais, įvairiais vardais ir nominacijomis paprastieji kalbos bendruomenės nariai apibendrina ir funkcinis stilius ar tiesiog kalbėjimo požymius. Tačiau aiškios skirtys yra svarbios tik vertinant iš mokslinės perspektyvos. Iš paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos skirtingas stilius gali būti nemenkiau kalbos kontinuumą skaidanti *riba* nei tarmiškai žymėtas kalbėjimas.

prototipinės, kai imamasi komentuoti variantiškumo duomenis⁵. Pridurtina, kad tokią nuostatą pagrindžia ne tik moksliniai argumentai. Tą įrodo ir kasdienio bendravimo patirtis. Svarstant, iš kur yra pašnekovai, ką jie yra studijavę ir pan., nesąmoningai pakliūvama į geolingvistinę ir sociolingvistinę perspektyvas. Veikiausiai, vertinant paprastųjų kalbos bendruomenės narių pasvarstymus dėl variantų, tiksliau būtų kalbėti apie *naiviąją*⁶ ar *liaudies*⁷ *geolingvistiką* ir *sociolingvistiką*, t. y. paradigmas, kai be konkretaus žinojimo, objektyvių regioninių ar socialinių variantų skirtumų išmanymo, yra ne mažiau svarbūs *man atrodo, kad* tipo argumentai, stereotipinis žinojimas, nuostatos ir pan. Reikia pabrėžti, kad kaip tik minimi skirtumai, tiksliau paprastųjų kalbos bendruomenės narių visapusiškumas, t. y. objektyvių ir subjektyvių žinių derinimas, ir suponuoja jų vardijamų variantų sugretinimą su mokslinio skirstymo geolingvistine ir sociolingvistine sistemomis. Neabejotina, kad turint tam tikrą atskaitą, paprastojo kalbos bendruomenės nario lietuvių kalbos variantiškumo išmanymas gali būti įvertinimas tiksliau. Be to, bet koks sugretinimas visada išryškina sutapimus ir skirtumus, o tai savo ruožtu yra tolesnių tyrimų duomenys.

2. Kalbos reprezentacinės sistemos: tyrėjo perspektyva

Kiekvienos kalbos reprezentacinių sistemų kiekis ir įvairovė iš esmės parodo tos kalbos tyrimų išsamumą ir teorinius tyrėjų prioritetus. Įteisinti mokslinėje tradicijoje vienokie ar kitokie teoriniai imperatyvai yra kalbėjimo variantų skyrimo ir jų mokslinio tyrimo sąlyga. Galima teigti, kad aprašyti ir adekvačiai tiriami gali būti tik tie kalbos variantai, kurie, šiek tiek žaidžiant politologijos terminais, yra ne *de facto*, bet tie, kurie pripažinti *de iure*, pvz., *vyriškasis ir moteriškasis kalbėjimas, genderlektai* mokslinėje perspektyvoje atsiranda tik XX amžiaus antroje pusėje, kai palaipsniui išplinta lyčių lingvistikos tyrimai (žr. Crawford 1995: 22–48; Džežulskienė 1994: 53–59); dėmesingumas elektroninio diskurso variantui kaip savarankiškam vienetui suintensyvėja Stigui Hjarvardui į mokslinę apyvartą *išleidus* medialekto (angl. *medialect*) kategoriją (žr. Hjarvard 2004: 75–97; Miliūnaitė 2008); netgi marginalūs teoriniai diskursai, pvz., vadinamoji *žydroji lingvistika* (angl. *lavender linguistics*) (Lėgaudaitė, Skučas 2011: 20–21), tikslina kalbos

⁵ Kaip pažymi Sally Boyd ir Kari Fraurud (2010: 698), tradiciškai sociolingvistika telkiasi tirti vertikalųjį kalbos variantiškumą ir kaitą, o dialektologija (dialektologų požiūrį su tam tikromis išlygomis galima tapatinti su geolingvistikos paradigma, žr. 2 straipsnio dalį) orientuojasi į horizontalųjį kalbos variantiškumą ir kaitą.

⁶ *Naivusis* šiuo atveju vartojamas kaip priešprieša *moksliniam*, plg. etnolingvistai, lingvistinės kultūrologijos atstovai vartoja *naiviojo kalbos pasaulėvaizdžio* kategoriją, atskirdami nuo mokslinio pasaulėvaizdžio (žr. Papaurėlytė-Kloviene 2007: 24–25) ir pan.

⁷ Pagal analogiją su *liaudies lingvistika* (angl. *folk linguistics*) (Niedzielski, Preston 2003)

kontinuumo skaidumą mokslinėje tradicijoje. Taigi mokslinėje tradicijoje kalbos reprezentacinių sistemų kiekis yra kintantis dydis. Be to, būtina pridurti, kad skirtingų šalių tyrėjų, nors dažnesniu atveju derėtų sakyti skirtingų mokyklų, sąvokų instrumentarius, padedą suskaidyti kalbos kontinuumą, nėra universalus.

Bene aiškiausia ir, reikia pasakyti, ilgiausios tradicijos skirtis: *kalba vs dialektas*. Nors ir ši skirtis XX amžiaus pabaigoje (ir ne tik) taip pat prarado aiškumą, ir dvinarė opozicija papildoma kitais vienetais, kurie apibendrina tarpinius kalbėjimo variantus. Vis dėlto konceptuali informacija yra išlaikoma: vienas iš narių, t. y. *dialektas*, žymi lokalizuojamą atmainą, t. y. su tam tikru arealu susiejamą kalbėjimo variantą, o už *kalbos* koncepto paprastai slypi arealas apimęs dialektų arealus. Taigi *kalbos* (suprasti: kalba X nėra kalba Y) kaip subordinuojančio vieneto ir *dialekto* kaip subordinuojamo vieneto (suprasti: dialektas A yra X kalbos dialektas) (taip pat žr. Chambers, Trudgill 1998: 3; Romaine 2000: 2) skirtis numato horizontalųjį kalbos kontinuumo skaidumą⁸.

Tradicinės dialektologijos⁹ požiūriu kalbėjimo varianto ribos, skaidančios kalbos arealą į diskrečius, tam tikras kalbines ypatybes turinčius arealus, yra *izoglosės*. Chrestomatinė izoglosės apibrėžtis – linija, kuri iš visų pusių juosia plotą, turintį vienodą kalbinę ypatybę (Zinkevičius 2006: 28). Reikia pabrėžti, kad izoglosė tarmėtyros diskurse funkcionuoja kaip hiperoniminis vienetas, galįs žymėti visų kalbos lygmenų ypatybių ribas. Siekiant atskirti kalbos kontinuume konkrečias ribas, mokslinėje apyvartoje yra įsigalėję izofonės (linija žyminti fonetikos srities ypatybių ribas), izomorfės (linija žyminti morfologijos srities ypatybių ribas), izoleksės (linija žyminti leksikos srities ypatybių ribas), izosintagmės (linija žyminti sintaksės srities ypatybių ribas) terminai. Izoglosės terminas, pasiūlytas dar 1892 m. latvių dialektologo Augusto Johanno Gottfriedo

⁸ Žinoma, tai labai supaprastintas šios skirties aiškinimas, nes, galima teigti, *kalbos ir dialekto* problema lingvistikoje (ir ne tik) apskritai yra neišsprendžiama. Dėl vienokios ar kitokios sampratos paprastai tik apsisprendžiama. Norėdami apibrėžti *atskiros kalbos* kategoriją, paprastai specialistai ir susiduria su *kalbos* (už kurios dažnai slypi tautinė kalba) ir *dialekto* problema. Vienokia gali būti diachroninė kalbos ir dialektų ryšių interpretacija, kitoks sinchroninis vertinimas. Kalbų, pavyzdžiui, indoeuropiečių, radimosi, formavimosi istorija tarsi patvirtina, kad tarmiškumas, nepaisant to, kad ir subordinuotas konkrečiai kalbai, yra pakankamai savarankus fenomenas. Juk iš pradžių kiekvienos naujos kalbos gimimas atrodo beesas tik dialektas. Kaip pažymi Simas Karaliūnas, „<...> normalios standartizuotos bei nacių vartojamos kalbos, istoriškai yra buvusios vienos kalbos dialektai“ (Karaliūnas 1997: 163). Kita vertus, ir sinchroniškai vertinant, kalbos vs dialekto statusą labiau suponuuoja ekstralingvistinių, o ne lingvistinių veiksnių kompleksas. Kaip pažymi Ronaldas Wardhaughas, skiriant kalbas ir dialektus, kur kas svarbesni yra socialiniai, politiniai kriterijai – kitaip tariant, ideologinės dimensijos (žr. Wardhaugh 2006: 34). Šio straipsnio tikslas nesuponuoja išsamiau svarstyti kalbos ir dialekto dichotomijos, taigi šiuo atveju apsisprendžiama paisyti tradicinėje dialektologijoje priimtinos kalbos kaip holistinio vieneto skaidos į dialektus sampratos, jokių būdu nelaikant, kad kalba yra dialektų suminis vienetas, kad dialektai neturi sisteminio ir struktūrinio savarankiškumo. Be to, ir tiriamajai temai atskleisti, kalbos ir dialekto kolizija nėra labai svarbi, nes vienai ar kitai straipsnyje yra aiškinamos – lietuvių kalbos reprezentacinės sistemos paprastųjų kalbos bendruomenės narių požiūriu.

⁹ Reikia pasakyti, kad tradicinė dialektologija (angl. *traditional dialectology*), dar kitaip tradicinė kaimų dialektologija (angl. *traditional rural dialectology*), pirmiausia priešinama miestų dialektologijai (angl. *urban dialectology*), dar kitaip šiuolaikinei miestų dialektologijai (angl. *modern urban dialectology*) (plg. Hernández-Campoy 1999: 76–86).

Bielensteino pagal analogiją su *izoterme* (izotermė – linija, jungianti vietas, kuriose oro, temperatūra tam tikru metu vidutiniškai per tam tikrą laiką yra vienoda) (žr. Chambers, Trudgill 1998: 89), ir yra atskaita tyrėjui prabilti apie teritorinį kalbos skaidumą. Nors viena vertus, jau nuo XX amžiaus pabaigos dialekto, kaip kalbinio teritorinio vieneto, turinčio aiškias ribas (kurias ir žymi izoglosės, dažniau *izoglosių pluoštai*), sampratą dažniau keičia *dialektų kontinuumo*¹⁰ (angl. *dialect continuum*) idėja (žr. Hernández-Campoy 1999: 84), t. y. nebetikslu¹¹ kalbėti apie dialektą kaip diskretų, aiškių teritorinių ribų vienetą, tačiau visgi tarp šių dviejų kategorijų konceptualios informacijos jungtis yra labai aiški, t. y. kalbėjimo variantų ribos nėra griežtos linijos, skirtumus „įribina“ šešėliai, žymį persidengiančių tarminių charakteristikų arealus. Nepaisant tokio metodologinio pa(si)tikslinimo terminijoje, vis tiek tarmėtyroje kalbėjimo variantų skaidumas asocijuojamas tik su objektyviomis ypatybėmis. Griežta linija ar šešėlis – tai jau tik metodologiniai dalykai. Taigi tradicinės dialektologijos metodologinis virsmas į geolingvistiką, kitaip dinamiškąją dialektologiją (angl. *dynamic dialectology*)¹² (plg. Trudgill 1983a: 87), tik išplėtė tarmėtyrininkų tyrimų lauką.

Galima tik pridurti, kad lietuvių kalbotyroje dar neprigijusios regiolekto (angl. *regiolect*) ir topolekto (angl. *topolect*) kategorijos, kurios kitų šalių tyrėjams leidžia dar tiksliau ir laisviau kalbėti: 1) apie XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios regioninius kalbos variantus, vienokiu ar kitokiu laipsniu patyrusius(iančius) standarto (mūsų atveju – bendrinės kalbos (bk)) poveikį; atspindinčius tam tikrą tarminių kodų tarpusavio ir su bk panašėjimo (angl. *convergence*), išlyginimo (angl. *levelling*), jei vertinsime pagal skiriamųjų tarmių ypatybių kriterijų, etapo vienetą ar apskritai besiformuojantį naują tarminį darinį kelių tarmių areale (daugiau dėl regiolekto žr. Hoppenbrouwers 1982: 186–196; Hinskens, Auer, Kerswill 2005: 1–48); 2) apie vadinamuosius stambiuosius regioninius kalbos variantus, atitinkančius dialektų kontinuumą tam tikrame areale ir pan. (daugiau dėl topolekto žr. Mair 1991: 7–8; Groves 2008: 32–34).

¹⁰ Ta pačia reikšme vartojama ir *dialektų sekos* (angl. *dialect chain*) kategorija (žr. Crystal 2008: 144).

¹¹ Viena vertus, niekada ir nebuvo tikslu taip sakyti. Juk jau patys pirmieji tarmėtyrininkai savo pačiais pirmaisiais tarmių žemėlapiams, plg. pagrindinis Marburgo mokyklos atstovas Georgas Wenkeris (1878 m.), paneigė hipotezę, kad yra aiškios dialektų ribos (angl. *clear dialect boundaries*) (daugiau žr. Schrambke 2010: 91), tačiau griežtų dialekto ribų samprata XX amžiaus dialektologijoje visgi įsigalėjo. Ir tik nuodugnus tarmėtyros duomenų ištirtumas, galimybė tiksliau vizualizuoti tarmių duomenis, pritaikant šiuolaikines technologijas, leido regioninio kalbėjimo varianto sampratą patikslinti ir įteisinti naują *dialektų kontinuumo* kategoriją. Kita vertus, pažymėtina, kad kai kuriais atvejais dialekto kaip atskiro kodo samprata metodologiškai yra patogesnė, t. y. tik suvokiant dialektą kaip diskretų, aiškių teritorinių ribų vienetą, galima atlikti kelių dialektų fonologinių sistemų gretinimo tyrimus ir pan. Taigi yra privalumų, yra ir trūkumų.

¹² Dinamiškumas pirmiausia ir sietinas su *dinamiškos erdvės* (angl. *dynamic space*) samprata, kuri geolingvistikoje pakeitė tradicinės dialektologijos *statiškos erdvės* (angl. *static space*) sampratą. Dinamiškumo nuostata lemia ir kultūrinių, ir socialinių veiksnių įtraukimą į tarmėtyros tyrimus (plg. Hernández-Campoy 1999: 78, 80).

Pirmąjį terminą – regiolektą – pasiūliusiam olandų mokslininkui Corneliui Antonijui Johannesui Hoppenbrouwersui pirmiausia svarbu buvo nauju terminu atskirti darinį, susiformavusį sumišus, supanašėjus, išsilyginus bk ir tarmei tarpusavyje (kryptis: tarmė → bk). Kitų autorių vartosenoje (plg. Bellmann 1998: 23–34) regiolektas dažnai vartojamas ir kelių dialektų panašėjimo, mišimo, persidengimo dariniui įvardyti. Bene išsamiausiai, pateikdamas schemų, regiolekto konceptą geolingvistikos, sociolingvistikos paradigmoje įteisino Peteris Aueris (2005: 7–42). Tyrėjas išplėtojo regiolekto formavimosi scenarijus. Standarto (bk) poveikio tarminiams kodams modelių pagrindas – Europos kalbų (standartų) ir atitinkamai dialektų santykiai. Reikia pasakyti, kad vienas pagrindinių leitmotyvų cituojamame P. Auerio tekste yra skirtingi bk formavimosi scenarijai Europoje skirtingais laikotarpiais, ir regiolekto kategorija funkcionuoja tik kaip vienas iš metodologinių įrankių aiškinant skirtingas bk situacijas ir santykius su dialektais (vienaip ar kitaip visi scenarijai pagrįsti tarmių ir bk (susiformavusio ar besiformuojančio) santykiu), tačiau kaip tik tokia straipsnio koncepcija užtikrina labai sklandžią regiolekto sampratos vizualizaciją. Kategorija vizualizacija čia pavartojama neatsitiktinai, nes, kaip jau minėta, P. Aueris pateikia nemažai schemų tam, kad bk santykių su tarmėmis skirtys būtų išryškintos (plg. Auer 2005: 22, 26, 28).

Svarbu pridurti, kad regiolekto samprata numato ne tik horizontalųjį, bet ir vertikalųjį kalbos skaidymą. Jürgeno Ericho Schmidto (žr. Schmidt 2010: 217–218, ypač 12.4 schemą) skiriami regiolekto lygiai, apimantys ir silpniausio išlyginimo bei supanašėjimo su standartu (bk), ir stipriausio išlyginimo bei supanašėjimo darinius, numato regiolekto lygių sociolingvistinį susiluoksniavimą areale. Regiolektui atstovauja ir vos tarmiškumu žymėtų raiškų, ir beveik nuoseklaus tarminio kodo, kad ir sumišusio, susidariusio kelių tarmių pagrindu, atstovai.

Topolekto terminą pasiūlė kinų kalbos ir literatūros tyrėjas Victoras H. Mairis pirmiausia siekdamas adekvatesnio kinų ir anglų kalbos terminų, žyminčių tarmę, suderinimo, kad sociolingvistikos, dialektologijos diskursas būtų tikslesnis, verčiant nebūtų prarandama informacija ir pan.¹³ Praktinė problema yra ta, kad dialekto ir kalbos skirtis ne visada yra pagrįsta lingvistiniais kriterijais (apie tai jau užsiminta ir šiame straipsnyje, žr. 8 išnašą), taigi nutinka taip, kad ne visais atvejais dialektai pamatuotini, taikant vadinamojo *abipusio suprantamumo* (angl. *mutual intelligibility*) kriterijų (dėl termino žr. Chambers, Trudgill 1998: 4). Abipusis nesuprantumumas (angl. *mutual unintelligibility*) (dėl termino žr. Chambers, Trudgill 1998: 4) numato kalbos, o ne dialekto skirtį (nors reikia pripažinti, kad šis kriterijus gana sąlygiškas – labai tikėtina, kad ir Lietuvoje aukštaičių tarmės

¹³ Dera pridurti, kad terminų prasilenkimų yra net labai artimuose kraštuose, pavyzdžiui, net latvių ir lietuvių tarmėtyros terminijoje yra painumo, ir verčiant reikia išspręsti neatitiktis (plg. Kvašytė 2005: 112–117).

atstovas žemaičių tarmės atstovo gali ir nesuprasti), taigi V. H. Mairis, sprenddamas šią dilemą, dvinarę kalbos ir tarmės skirtį papildo topolekto kategorija, kuri, kitaip nei dialektas, nesuponuoja abipusio suprantamumo, bet pirmiausia tampa tam tikro arealo nuoroda, kuriame funkcionuojantys kodai, nors ir nėra apipusiškai suprantami, tačiau dėl paprastai ekstralingvistinių aplinkybių neturi savarankiškos kalbos statuso (Mair 1991: 1–31; taip pat Groves 2008: 32–34).

Lietuvių geolingvistikoje, kaip jau minėta, regiolekto ir topolekto kategorijos nefunkcionuoja¹⁴, tačiau terminų, su kuriais regiolekto kategorija konceptualiai sietina, yra. Pirmiausia paminėtinas Laimos Grumadienės pasiūlytas *pusiau tarminio kalbėjimo* terminas, kuris iš esmės žymi tarmės aplinkoje sau prisitaikomą bendrinę kalbą (Grumadienė 1992: 1–3). Kaip pažymi tyrėja, „grynuoju pavidalu tradicinės tarmės beveik nebeegzistuoja: kad ir kaip tarmiškai šnekėdami, tarmių atstovai vis dažniau įterpia kitų sistemų ar posistemų dalykų [pabraukta mano – D. A.]“ (Grumadienė 1996: 192). Tyrėjos kalbami dalykai iš esmės implikuoja C. A. J. Hoppenbrouwerso regiolekto sampratą. Funkciniai ekvivalentai neabejotinai verti dėmesio, nes liudija savarankišką mokslo krypties (šiuo atveju lietuvių geolingvistikos ir iš esmės sociolingvistikos) raidą, dalykinė tikrovė verbalizuojama skirtingais terminais, tačiau kalbama apie tuos pačius dalykus, vadinasi, galima kalbėti apie konceptualias mokyklų atitiktis. Tai būtų neabejotinai prasmingas diskursas, nes reikia pripažinti, kad socialinė dialektologija, nors paties termino prieš 20 metų lietuvių kalbotyroje dar nebūta, sėkmingai plėtojosi, vadinasi, šių dienų sociolingvistams, o ir geolingvistams, dera tokias jungtis užfiksuoti. Galima tik pridurti, kad kaip tik šiuo metu tam yra palankios aplinkybės. Vykdamas lietuvių tarmėtyrininkų projektą „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“¹⁵ surinkta medžiaga iš visų lietuvių tarmių. Manytina, kad kalbamojo projekto medžiaga lietuvių geolingvistams ir sociolingvistams teikia pakankamą empiriką, kad būtų tinkamai inventorizuotos lietuvių kalbos reprezentacinės sistemos. Taigi, disponuojant reprezentatyvia medžiaga, būtų ypač tikslinga peržiūrėti ir mokslinį kalbos kontinuumo vardyną; patikslinti ryšius ir santykius tarp regiolekto ir pusiau tarminio kalbėjimo ir kt. Tikėtina, kad ir topolekto kategorija galėtų būtų patogus instrumentas Lietuvos geolingvistų ir sociolingvistų darbuose. Tačiau tai, žinoma, jau kitų tyrimų ir straipsnių objektas.

Sociolingvistikos kaip mokslinės perspektyvos kalbos kontinuumo skaidymo principai atitaria geolingvistinei perspektyvai: skaidymo pagrindas yra objektyvūs raiškos skirtumai. Tam tikru

¹⁴ Pridurtina, kad regiolekto terminas jau pavartojamas lietuvių tyrėjų darbuose (žr. Mikulėnienė 2012: 6–7), tačiau nuosekliau samprata dar tik pradedama plėtoti.

¹⁵ Daugiau apie projektą žr. www.tarmes.lt

aspektu dialekto ekvivalentas sociolektas ar socialinis dialektas įteisinamas pirmiausia anglosaksiškoje sociolingvistikoje. Kaip, kalbėdamas apie regioninių dialektų ir socialinių dialektų panašumą, pažymėjo Peteris Trudgillas, abiem atvejais kliūtys (angl. *barriers*) ir atstumas (angl. *distance*) yra relevantiški: dialektų ribos dažnai sutampa su geografinėmis kliūtimis, pavyzdžiui, kalnai, upės ir kt.; socialinių dialektų plėtimasis gali būti paaiškintinas taip pat – taigi socialinėmis kliūtimis ir socialiniu atstumu (žr. Trudgill 1983b: 34–35). Vadinasi, konstatuotinas regioninės ir socialinės variacijos „prigimtinis“ panašumas: regioninė variacija susijusi su horizontaliojo kalbos kontinuumo kliūtimis, o socialinės atmainos – su vertikaliojo kalbos kontinuumo kliūtimis, pvz., socialinių stratų kliūtimis.

Svarbu pažymėti, kad, kitaip nei geolingvistikos paradigmos vienetas *dialektas* (ar kiti horizontaliojo kalbos skaidumo vienetai), kuris visada pirmiausia asocijuojamas su vieta (turima omenyje tik tyrėjo perspektyva, nes paprastojo kalbos nario vaizdinių sistema įvairesnė (plg. Aliūkaitė 2008: 23–45)), *sociolektas* yra suponuojamos įvairesnės veiksnų sistemos. Taigi galima teigti, kad sociolingvistikoje „kliūtis“ metafora apibendrina labai skirtingus vienetus: socialinė klasė, strata, amžius, lytis, išsilavinimas ir kt. Dera pridurti, kad ir šiuo atveju svarbu netgi atskirų šalių tradicijos. Pavyzdžiui, britų sociolingvisto Richardo Hudsono teigimu, anglų kalba kalbančiuose kraštuose visi dialektai vienu metu siejami ir su regioniniu, ir su socialiu veiksnium (Hudson 1996: 42). Taigi anglakalbių šalių sociolingvistikoje nenustebina netgi dialekto ir sociolekto suplakimas. Tokia perspektyva lietuvių sociolingvistikoje neatrodytų pateisinama. Žinoma, sociolingvistinių kategorijų vengimas arba, kaip teigia Jackas K. Chambersas, dialektologijos atskyrimas nuo sociolingvistikos yra dirbtinis (cit. iš Butters 1997: 11). Net ir tokiuose kraštuose kaip Lietuva, kuriuose tarminė diferenciacija yra labai ryški, ir dialektai turi savo istoriją, turint tikslą išskleisti dialektų kontinuumą, registruoti variaciją, sociolingvistiniai duomenys yra būtini. Labai prasminga interpretuojant tarmių duomenis ieškoti koreliacijos tarp tarminės raiškos nuoseklumo ir sociolingvistinių kintamųjų (plg. amžiaus, išsilavinimo), tačiau tarminę raišką rezervuoti pirmiausia, pvz., žemesnio socialinio sluoksnio atstovams arba tik vyriausiems kalbos bendruomenės nariams, būtų neteisinga. Tokių metodologinių sprendimų nesuponuoja mūsų visuomenės ir kalbos raidos istorija.

Apibendrinant galima teigti, kad P. Trudgillo trapecijos ir trikampio schemas (žr. Trudgill 1983b: 41–42) labai iliustratyviai parodo tyrėjo perspektyvos kalbos kontinuumo skaidumą, t. y. ir horizontalųjį, ir vertikalųjį kartu. Ir nors schemoje vertikalųjį skaidumą lemia socialinė klasė, tas pats principas gali būti pritaikytas vizualizuojant ir kitas kintamuosius lemiančias „kliūtis“.

Taigi iš pasakytų dalykų matyti, kad ir geolingvistinė, ir sociolingvistinė perspektyva kalbėjimo variantus identifikuoja pagal objektyviuosius skirtumus, jų ryškumo laipsnis – tai jau mokslinių argumentų klausimas, tačiau viena yra bendra – kalbos kontinuumą suskaido tikros, kaip pasakytų H. Būldas, „kalbos tikrovės“ (vok. *Sprachwirklichkeit*), o ne „kalbos jausmo“ (vok. *Sprachgefühl*) ribos (cit. iš Goeman 1999: 136).

3. Kalbos reprezentacinės sistemos: paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyva

Kiek kitaip yra su paprastuoju kalbos bendruomenės nariu. Jo kalbėjimo variantų (atmainų) taksonomija, padedanti orientuotis holistinėje tautinės kalbos erdvėje nebūtinai argumentuojama kalbos faktu, t. y. objektyviu raiškos skirtumu. Taigi, kalbant apie paprastojo kalbos bendruomenės nario lietuvių kalbos reprezentacines sistemas, tikėtinas bent jau iš dalies savarankiškas, t. y. reflektuojąs ne tik mokslinėje (žinoma, pirmiausia kalbotyros paradigmoje) tradicijoje įsitvirtinusių kalbėjimo variantus, bet ir atspindintis šiuo metu *išsipildančias* raiškas (plg. marginalaus jaunimo, subkultūrų ir pan., pvz., *rastamanų žargonas, geimerių žargonas, foršų kalba* ir pan.¹⁶) ar tiesiog įvardijantis paprastajam kalbos bendruomenės nariui aktualius kalbėjimo variantus (plg. *surusinta lietuvių kalba, suvalkiavimas, Dzūkijos kalba* ir pan.), vardynas. Viena vertus, toks atmainų vardynas – tai pirmiausia paprastojo kalbos bendruomenės nario sociolingvistinės kompetencijos (perceptyviosios jos pusės) dalykas, taigi kartu ir galimybė kalbėti apie kalbines nuostatas. Kita vertus, toks vardynas – tai galimybė įvertinti geolingvistinio ir sociolingvistinio kalbos suskaidymo, grindžiamo moksliniais argumentais (pirmiausia kalbiniais skirtumais), funkcionalumą visuomenėje. Apskritai reikia pasakyti, kad kalbėjimo variantai, skaidą paprastajam kalbos vartotojui ir vertintojui holistinį kalbos vaizdinį, iš esmės yra kalbos bendruomenės nario tos kalbos refleksija, o tai yra labai informatyvu, nes leidžia identifikuoti paprastojo vartotojo jautrumą kalbai, jos kaitai, skirtims, pvz., *sužinoma, išsitrynęs ar gajus XXI amžiaus jaunuoliui tarmės konceptas, pastabus ar nepastabus XXI amžiaus jaunuolis svetimios kalbos primaišytam kalbėjimo variantui* ir pan. Ir nors iš tokių metaduomenų per drąsu būtų apibendrinti, kad, pvz., jaunuolis (ne)skiria tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos, tačiau tam tikras tendencijas visgi galima numatyti. Taigi paprastojo kalbos bendruomenės nario sociolingvistinės kompetencijos peržiūra yra svarbi ir galvojant apie kalbos prestižo planavimo perspektyvą (dėl kalbos prestižo planavimo žr. Miliūnaitė 2010). Be to, labai tikėtina, kad variantų vardai, funkcionuoją atskiro kalbėtojo sąmonėje, neabejotinai turi atitarties ir jo kalbinei kompetencijai

¹⁶ Pateikiami tiriamųjų paminėti pavyzdžiai.

(turima omenyje produktyvioji pusė). Vadinasi, paprastojo kalbos bendruomenės nario žinias prasminga įvertinti ir tiriant kalbos atmainų gyvybingumą bei perspektyvas.

Taigi, nors kalbėjimo variantų vardynas nebuvo pirminis projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ tikslas, o tik tam tikras pamatas formuoti pagrindinio tyrimo užduotį, gauta medžiaga negali būti neįvertinta ir neiširta *per se*.

Mokslinis pagrindas tirti paprastojo kalbos bendruomenės nario kalbėjimo variantų vardus ir vertinti tiriamojo orientaciją holistinėje tautinės kalbos erdvėje yra perceptyviosios dialektologijos arba, kaip dabar labiau linkęs vardyti ir pats teorijos kūrėjas Dennisas R. Prestonas, liaudies lingvistikos (angl. *folk linguistics*) teorinės nuostatos (Preston 1989; Niedzielski, Preston 2003), įteisinančios paprastojo kalbos bendruomenės nario nuomonę, vertinimą mokslinėje kalbos tyrimo tradicijoje ir pan.

2010 m. atliekant parengiamuosius mokslinio projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ darbus, vykdyta anoniminė apklausa¹⁷, kurioje dalyvavo 340 skirtingų amžiaus grupių respondentų iš skirtingų Lietuvos regionų. 3 anketų duomenys neanalizuojami, nes tiriamieji, užuot rašę atmainas, pavardijo konkrečių barbarizmų. Taigi tiriamąją medžiagą sudaro 337 anketose užrašyti vardai ir nominacijos. Griežti kriterijai formuojant tiriamųjų imtį netaikyti, kadangi apklausa siekta gauti tik patariamąją paprastųjų kalbos bendruomenės narių nuomonę, kuriant pagrindinio tyrimo įrankius – „Šnektų reitingų“ sąrašus (taip pat žr. Aliūkaitė 2011a: 211–212). Į tiriamųjų imtį galėjo pakliūti bet kuris paprastasis kalbos bendruomenės narys, darant prielaidą, kad kalbos bendruomenės narys kiekviename kalbinių nuostatų tyrime atskleidžia ir asmenines nuostatas bei žinias, ir „įgarsina“ tam tikrus bendruomenėje funkcionuojančius įsitikinimus, žinias, stereotipus ir pan. Tokią prielaidą grindžia perceptyviosios dialektologijos tyrimų tradicija.

Pagrindiniai tyrimai organizuoti Vilniaus universiteto fakultetuose ir Kauno Maironio universitetinėje gimnazijoje. Tyrime dalyvavo Chemijos fakulteto, Gamtos mokslų fakulteto, Istorijos fakulteto, Kauno humanitarinio fakulteto, Komunikacijos fakulteto studentai. Iš viso savo kalbos variantų vardus ir nominacijas sužymėjo 275 studentai (18–25 metų). Kauno Maironio gimnazijoje anketas užpildė 50 (14–16 metų) mokinių. 15 anketų užpildė pavieniai tiriamieji iš Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Ukmergės (jauniausiam tiriamajam 26, vyriausiam 71 metai). Kaip matyti, didžioji dalis tiriamųjų yra studentai, kurie, nepaisant to, kad studijuoja Vilniuje ar Kaune, tam tikru laipsniu rodo ir visos Lietuvos jaunimo kompetenciją.

¹⁷ Straipsnio autorė dėkoja prof. M. Ramonienei (VU) ir doc. L. Vaicekauskienei (VU, LKI), perdavusioms savo surinktas tyrimo anketas.

Tiriamiesiems nebuvo nurodyta po kiek atmainų jie turėtų įrašyti (žr. 1 pav.), taigi, galima daryti prielaidą, kad užrašytos atmainos iš esmės yra daugiau mažiau aktyvios vartosenos. Griežtai teigti, kad įrašyti vardai ir nominacijos tiriamiesiems skaido lietuvių kalbos kontinuumą yra per drąsu. Manytina, kad teisingiausia būtų visus gautus duomenis skirti į girdėtas atmainas ir žinomas atmainas, tačiau tai būtų galima atlikti tik turint percepcijos duomenis, esamuoju etapu tenka pasikliauti tik surašytąja taksonomija.

<p>Užduotis</p> <p>Surašykite stulpeliu visus jums žinomus ŽODŽIUS, PAVADINANČIUS skirtingus KALBĖJIMO LIETUVIŲ KALBA BŪDUS, t. y. lietuvių kalbos atmainas, vartojamas įvairiose Lietuvos vietovėse ir įvairių socialinių sluoksnių žmonių.</p> <ol style="list-style-type: none">1. <u>atšaitaičių</u>2. <u>žemaičių</u>3. <u>šakių</u>4. <u>kuršakių</u>5. <u>benkonių</u>6.	<p>Užduotis</p> <p>Surašykite stulpeliu visus jums žinomus ŽODŽIUS, PAVADINANČIUS skirtingus KALBĖJIMO LIETUVIŲ KALBA BŪDUS, t. y. lietuvių kalbos atmainas, vartojamas įvairiose Lietuvos vietovėse ir įvairių socialinių sluoksnių žmonių.</p> <ol style="list-style-type: none">1. <u>atšaitaičių</u>2. <u>žemaičių</u>3. <u>šakių</u>4. <u>šiaulių</u>5. <u>benkonių</u>
<p>Užduotis</p> <p>Surašykite stulpeliu visus jums žinomus ŽODŽIUS, PAVADINANČIUS skirtingus KALBĖJIMO LIETUVIŲ KALBA BŪDUS, t. y. lietuvių kalbos atmainas, vartojamas įvairiose Lietuvos vietovėse ir įvairių socialinių sluoksnių žmonių.</p> <ol style="list-style-type: none">1. <u>atšaitaičių</u>2. <u>žemaičių</u>3. <u>kuršakių</u>4. <u>šakių</u>5. <u>panemūnių</u>6. <u>grybiškių</u>7. <u>limonietiškoji kalba</u>8. <u>nykštų kalba (juros folkloro šaltiniai)</u>9. <u>amoyloniškoji kalba</u>10. <u>lietuvių kalba</u>11. <u>lypinskių</u>	<p>Užduotis</p> <p>Surašykite stulpeliu visus jums žinomus ŽODŽIUS, PAVADINANČIUS skirtingus KALBĖJIMO LIETUVIŲ KALBA BŪDUS, t. y. lietuvių kalbos atmainas, vartojamas įvairiose Lietuvos vietovėse ir įvairių socialinių sluoksnių žmonių.</p> <ol style="list-style-type: none">1. <u>atšaitaičių, žemaičių, šakių, mauliūčių.</u>2. <u>internatinis žargonas (dab. y)</u>3. <u>„emoticon“ žargonas</u>4. <u>šūnyčių žargonas</u>5. <u>produktinis žargonas</u>6. <u>gėtos žargonas</u>7. <u>markizų žargonas</u>8. <u>stabilizatoriaus žargonas</u>9. <u>„pe moig“ žargonas</u>10. <u>sportiniai žargonas</u>11. <u>buikių kalba</u>12. <u>„malda“ kalba</u>

1 pav. Užpildytų užduočių pavyzdžiai

Pažymėtina, kad tam tikru aspektu vykdytos apklausos prototipas yra japonų dialektologo, sociolingvisto Danielio Longo atliktas tyrimas, skirtas išsiaiškinti paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbines nuostatas dėl standarto, t. y. ar standartas yra lokalizuojama kalbos atmaina, ar ne.

Trumpai referuojant D. Longo tyrimą, reikia pasakyti, kad iš tiesų tyrėjas operuoja ne vienos apklausos duomenimis. Taikydamas perceptyviosios dialektologijos tyrimo techniką (t. y. žemėlapiu užduotį), tyrėjas gavo 756 respondentų Japonijos regionų žemėlapiuose pažymėtas ir įvardytas kalbos atmainas (žr. Long 1997: 256–257). Apibendrinamas gautus duomenis, D. Longas pirmiausia pateikė dvinarę gauto variantų vardyno (iš viso užrašyti 257 skirtingi variantų vardai) tipologiją. Tyrėjas skiria *vietos žymiklius* (angl. *locative label*) ir *ne vietos žymiklius* (angl. *non-locative label*). Vietos žymiklius D. Longas dar suskirstė į *vietos deskriptorius* (angl. *locative descriptor*) ir *varianto deskriptorius* (angl. *variety descriptor*) (Long. 1997: 257). Kalbamieji tyrėjo terminai yra gana parankūs ir analizuojant atliktos apklausos medžiagą.

Iš viso 337 tiriamieji užrašė 2496 vardus ir nominacijas. Taigi vidutiškai kiekvienas tiriamas vardiavo po 7,4 skirtingus vardus ir nominacijas.

Tyrimo duomenys leidžia konstatuoti neblogą paprastųjų kalbos bendruomenės narių tarminę orientaciją. Žinoma, negalima teigti, kad tiriamiesiems būdinga gera dialekto kompetencija ir jie skiria Lietuvos tarmes, nors ir tokius duomenis teikia kai kurie tyrimai (plg. Kliukienė 2010: 95, 99), tačiau iš apklausos duomenų matyti, kad bent teorinis žinojimas apie tarmes būdingas didžiajai daliai tiriamųjų.

Net 81 proc. tiriamųjų mini žemaičių tarmę¹⁸. Be abejo, vietos deskriptorių, kurie apibendrintini vardikliu *žemaičių tarmė*, yra ne vienas, tiriamieji vardiavo *žemaičių tarmė*, *žemaičių kalba*, *žemaitiška šneka*, *žemaitiškai*, *žemaičiavimas*, *Žemaitijoje kalba su akcentu*, *nuo Žemaitijos krašto*, *žemaičiuoja* ir pan., tačiau, manytina, kad tokie išvardijimai turi daugiau mažiau tokią pačią konceptualią informaciją. Antroje pozicijoje pagal žinomumą atsiduria *dzūkų tarmė*, net 75,9 proc. tiriamųjų teikia šį deskriptorių, pvz., *dzūkų tarmė*, *Dzūkijos kalba*, *dzūkų kalba*, *dzūkiška šneka*, *dzūkuojant*, *dzūkiškai* ir pan. Aukštaičius mini 71 proc. tiriamųjų, pvz., *aukštaičių tarmė*, *aukštaičių kalba*, *aukštaitiška šneka*, *aukštaičiavimas*, *aukštaitiškas* ir kt. 67,6 proc. tiriamųjų mini *suvalkiečių tarmę*, pvz., *suvalkiečių tarmė*, *Suvalkijos tarmė*, *suvalkietiška kalba*, *suvalkiavimas*, *suvalkiškai*, *suvalkietišškai* ir kt.

Kaip iš tyrimo duomenų matyti, dvinarę lietuvių geolingvistikos paradigmos tarmių klasifikaciją (*aukštaičių* ir *žemaičių tarmė*) paprastieji kalbos bendruomenės nariai yra papildę dar dviem nariais.

Tikėtina, kad tarmių sistemą papildantys nariai *dzūkų* ir *suvalkiečių tarmė* yra tiriamųjų žinių apie

¹⁸ Reikia pridurti, kad tarp paprastųjų kalbos bendruomenės narių toks žemaičių tarmės (kaip atmainos) žinomumas visiškai nestebina. Plg. naujausios Kazimiero Župerkos monografijos „Metalingvistika. Nekalbininkų kalbotyra“ skyriuje, skirtame metakalbiniam vienetais apie regionines tarmes analizuoti (2012: 297), pažymima, kad daugiausia surinkta metakalbinių vienetų apie žemaičius.

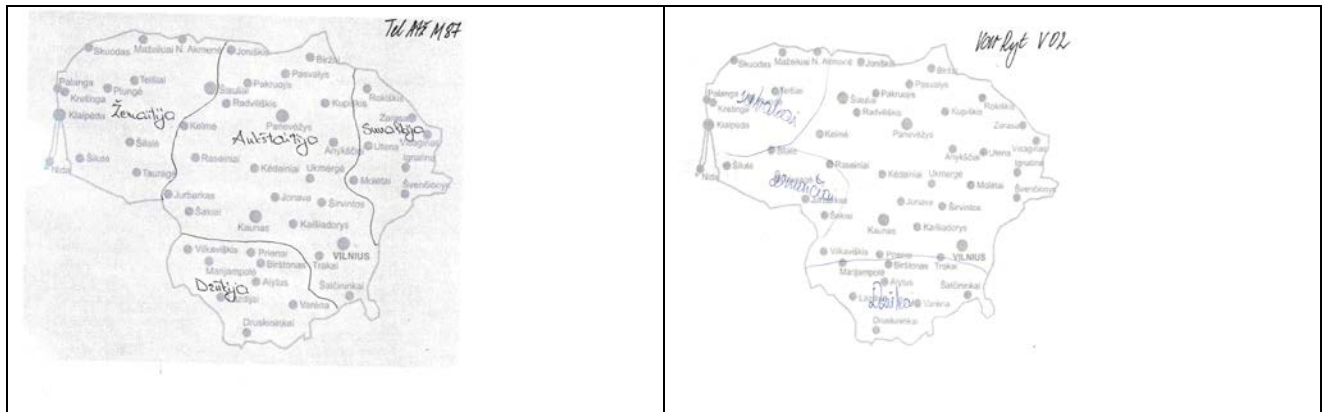
etnografinį Lietuvos suskirstymą atspindys. Kita vertus, reikia pripažinti, kad ne visos tarminės ypatybės yra vienodos vertės paprastajam kalbos vertintojui. Skiriamųjų ypatybių galią (t. y. atlieka *suvokimo izoglosės* (angl. *perceptual isoglosses*)¹⁹ funkciją) paprastajam kalbos bendruomenės nariui gali turėti ir tos tarminės ypatybės, kurios mokslinėje tarmių klasifikacijoje tokios vertės neturi. Tikėtina, kad, pvz., dzūkiškumas yra pakankamai raiški ypatybė horizontaliojo kalbos skaidumo ribai žymėti. Taip greta aukštaičių ir žemaičių tarmės atsiranda dzūkų tarmė. Kalbant apie suvalkiečių tarmę, manytina, kad liaudies taksonomijoje suvalkiečių tarmės konceptas užsipildo tuo pačiu turiniu kaip ir geolingvistikos paradigmoje vakarų aukštaičių patarmė. Tikėtina, kad šiuo atveju atskiros tarmės vertė susijusi su ypatinga vakarų aukštaičių patarmės vieta bendrinės kalbos kūrimo(si) istorijoje. Suprantama, kad paprastajam kalbos bendruomenės nariui įprastesnis etnografinio regiono įvardijimas.

Be to, dera pastebėti, kad kalbantieji geolingvistiniai deskriptoriai, pvz., *aukštaičiavimas*, *žemaičiavimas*, *suvalkiavimas*, iš esmės leidžia įtarti regiolektinį darinį. Toks variantų vardijimas skatina inventorizuoti kalbinius skirtumus, t. y. patikrinti, ar *aukštaičiavimas* ir *aukštaičių tarmė* žymi tą patį turinį paprastajam kalbos bendruomenės nariui.

Apskritai, kalbant apie geolingvistinę paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvą, reikia pasakyti, kad paprastųjų kalbos bendruomenės narių mentalinis dialektų žemėlapis (dėl termino daugiau žr. Diercks 2002: 51–70; taip pat Aliūkaitė 2009: 164–179) yra gana tikslus, žinoma, turima omenyje mentalinio žemėlapio verbalizacija. Greta jau aptartų vietos deskriptorių funkcionuoja ir smulkesni geolingvistinės informacijos deskriptoriai.

27 proc. tiriamųjų vardija smulkesnes regionines kalbos atmainas, pvz., *rytų aukštaičiai*, *aukštaičiai šiauriečiai*, *rytų žemaičiai*, *vakarų žemaičiai*, *pietų žemaičiai*, *žemaičiai dūnininkai*, *žemaičiai dūnininkai*, *zanavykai*, *kapsų tarmė*, *sūduviečių*, *žiemgalių tarmė*, *šyšioniškių* ir kt. Tikėtina, kad kai kuriais atvejais tokie įvardijimai rodo ne tik teorinį žinojimą, bet ir konkrečią kalbinę patirtį. Tvirtai teigti, kad visais atvejais kalbantieji vardai turi aiškias geografines koordinatas, būtų per drąsu. Kaip rodo kai kurie kiti perceptyviosios dialektologijos tyrimai (plg. Aliūkaitė, Valikonė 2011), kartais net ir daugiau mažiau tikslus įvardijimų požiūriu atmainų tinklas žemėlapyje rodo labai ribotą kompetenciją (žr. 2 pav.). Taigi tyrimu gauti geolingvistiniai įvardijimai gali ir neturėti lokalumo reikšmės.

¹⁹ *Suvokimo izoglosės* kategoriją pasiūlė perceptyviosios dialektologijos atstovas D. R. Prestonas. Suvokimo izoglosė perceptyviosios dialektologijos paradigmoje kaip ir izoglosė geolingvistikos diskurse žymi ypatybių ar įsivaizduojamų ypatybių kalbos kontinuume ribas, šias ribas paprastasis kalbos bendruomenės narys ir pažymi žemėlapyje, taip atskirdamas, jo manymu, regionines atmainas (taip pat žr. Preston 1999: 361).

2 pav. Klaidingų mentalinių žemėlapių pavyzdžiai²⁰

Svarbu pažymėti, kad konkretūs geolingvistiniai vardai tiriamųjų minėti gerokai dažniau negu hiperoniminiai regioninę atmainą nurodantys vienetai. Tarmę ar daugiau mažiau konceptuales atitikmenis, pvz., *dialektinė kalba*, *patarmės* (?), *tarminė*, *tarmiška*, *tarmiškai*, *senovinė lietuvių tarmė* (*liaudiškai*) ir pan., vardijo tik 15,7 proc. tiriamųjų. Bendrinės kalbos konceptas taip pat nėra prie dažniausiai paminėtų. *Bendrinę kalbą* užrašė tik 27,78 proc. tiriamųjų, pvz., *bendrinė kalba*, *bendrinė lietuvių kalba*, *bendrinė lietuvių*, *bendrinė taisyklinga lietuvių kalba*. Tačiau ir tokie duomenys yra pakankami teigti, kad bendrinės kalbos ir tarmės skirtis paprastajam kalbos bendruomenės nariui nėra visiškai nesvarbi. Apskritai reikia pasakyti, kad hiperoniminiai vienetai nėra populiarūs tarp tiriamųjų. Greta bendrinės kalbos ir tarmės prie hiperoniminių deskriptorių priskirtina dar viena opozicija: miestietiškas vs kaimietiškas kalbėjimas. Negalima tvirtai teigti, kad ji grindžiama objektyvia kalbos patirtimi ir skirčių fiksavimu. Tikėtina, kad taip gali būti verbalizuojami stereotipai arba inertiškai pakartojama beveik chrestomatine tapusi informacija, kad kaimuose funkcionuoja tarmės ir pan., taigi kaimietišką kalbėjimą atskirti nuo miestietiško kalbėjimo iš paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos derėtų. Kaip tik šių nuostatų verbalizacija yra tokie deskriptoriai, pvz., *kaimietišškai*, *daugumoje kaimų*, *kaimiečiai(tis)*, *kaimietiškas*, *kaimietiška kalba*, *kaimo kalbėsena*, *kaimiečių tarmė*, *kaimiška*, *kaimo kalba*, *kaimo žmogaus kalba*, *priemiesčio/kaimo kalbėsena*; *miestietišškai*, *miesčioniška*, *miesto kalba*. *Kaimietiškas kalbėjimas* sudaro sudaro 12 proc. visų nominacijų; *miestietiškas kalbėjimas* – 5 proc.

Dažniau vadinamajame mentaliniame kalbinės tikrovės žemėlapyje funkcionuoja kalbiškai (o gal ir socialiai konotuotų) žymėtų miestų vaizdiniai. Variantai, siejami su vienu ar kitu miestu, sudaro 12,22 proc. (t. y. 305 vienetai) visų vardyčių variantų. Galima teigti, kad kalbiniu požiūriu labiausiai

²⁰ Žemėlapiai pateikiami iš Telšių „Atžalyno“ mokykloje ir Varėnos „Ryto“ vidurinėje mokykloje vykdyto perceptyviosios dialektologijos tyrimo, per kurį viena iš užduočių buvo sužymėti Lietuvos tarmių arealus.

žymėti paprastojo vertintojo vaizdinių sistemoje yra Šiaulių (20 proc. vertinant tarp miestų), Marijampolės (16 proc.), Panevėžio (12 proc.), Vilniaus (8 proc.) ir Kauno (7 proc.) miestai. Galima neabejoti, kad šio tipo tiriamųjų vardijamos kalbos reprezentacinės sistemos, pvz., *šiaulietiška, šiauliečių, marijampolietiška, marijampoliškių, panevėžietiška, panevėžio (tarmė), kaunietiška, kavenskas [kalbėjimas], vilnietiška, vilniečių [kalbėjimas]* ir kt., be to, kad parodo, jog paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams yra aktualus kalbinis tapatumas, t. y. savų ir kitų ribos (*kiekviename mieste vis kitokie, kitaip kalbantys*), taip pat turi ir geolingvistinį krūvį (taip pat žr. Aliūkaitė 2011a: 212). Žinoma, pabrėžtina, kad reikia kalbėti apie skirtingo laipsnio geolingvistinį krūvį, plg. negali būti suplaktos žymos marijampolietiška ir vilnietiška. Tačiau vienaip ar kitaip, kalbant apie šio tipo deskriptorius, tikslinga vartoti vietos deskriptorių kategoriją. Pažymėtina, kad tarp tiriamųjų paminėtų variantų su miesto žyma yra ir tokių, kurių geolingvistinis krūvis atspindimas pačiu užrašymu, pvz., *iš-pa-Utenas, pasvaliečiai netaria galūnių, malėtiškių* ir pan. Manytina, kad kaip tik šios grupės vardai yra labiausiai aiškintini kalbine patirtimi.

Tikėtina, kad būtent kalbinės patirties veiksnys lemia ir dėl kitų kalbų poveikio „atsirandančias“ atmainas paprastųjų kalbos bendruomenės narių variantų sistemose. 16 proc. tiriamųjų vertina kaip skirtingą reprezentacinę sistemą tokį kodą, kuriame funkcionuoja rusų kalbos elementų. Tiriamieji įvardijo tokias, jų manymų, kalbos atmainas, pvz., *surusinta lietuvių kalba, lietuviška su rusišku slengu, lietuvių k. sumaišyta su rusų k., sulietuvinti rusiški žodžiai, surusinta kalba, rusų-lietuvių hibridai* ir pan. 7,7 proc. paprastųjų kalbos bendruomenės narių skirtinga atmaina linkę laikyti reprezentacinę sistemą su lenkų kalbos elementais, pvz., *sulenkėjusi kalba, lietuvių kalba su lenkišku slengu, lenkų paveikta lietuvių kalba, pusiau lenkiškai, sulenkėjimai* ir pan. 7 proc. tiriamųjų teikia deskriptorius, kuriuos lemia anglų kalba, pvz., *suanglinta kalba, suanglėjusi modernizuota, suamerikietinta kalba, suanglėjimas (įterpiama anglų k.), lietuviškas su anglišku akcentu* ir pan. Būtina pažymėti, kad mokslinėje pirmiausia sociolingvistikos paradigmoje tiriamųjų išvardytos „atmainos“ gautų interferencijos ar kodų kaitos verdiktus, tačiau taip verbalizuojama paprastojo kalbėtojo perspektyva yra nekritikuotina ir reikšminga dėl informatyvumo. Jei jau paprastasis kalbos bendruomenės narys girdi kitos kalbos atgarsius, kuriuos net linkęs įvardyti kaip atmainą, vadinasi, šių kalbų, t. y. lietuvių ir rusų, lietuvių ir lenkų, lietuvių ir anglų, santykiai yra verti atidaus sociolingvistų stebėjimo ir tyrimų. Jokiu būdu nereikia kurti kokio nors ypatingo kalbos grėsmės scenarijaus, tačiau jau minėti interferencijos, kodų kaitos reiškiniai nusipelno tyrėjų atidumo, reikia pripažinti, kad tokio pobūdžio tyrimų tikrai stokoja.

Kaip matyti, paprastojo kalbos bendruomenės nario suvokimo izoglosės gerokai tankesniu tinklu suskaido tautinės kalbos kontinuumą. Veikiausiai taip nutinka dėl to, kad liaudies taksonomijai nereikia vieno pagrindo skirti atmainas, jų tipus. Žinoma, visiškai paneigti sociolingvistinės kompetencijos, lingvistinės kompetencijos (percepcinio lygmens) negalima. Tikėtina, kad vienais atvejais veikia kalbiniai (plg., vertinami objektyvūs raiškos požymiai) kodų atskyrimo veiksniai, kitais atvejais – socialiniai kultūriniai veiksniai.

Jau užsiminto kalbinio tapatumo argumentus išryškina ir variantų vardai, žymintys subkultūrų ribas, plg., *reperiai, bangliškai, metalistai, hip-hopo kultūros mėgėjų kalba, forsiška kalbėsena, fifiška kalbėsena, neformalų kalba, gotai, Emo (emo'siškai), treninguotųjų kalba* ir pan. Iš viso 20,47 proc. tiriamųjų išskyrė bent vienos subkultūros atstovų savitą kalbėjimą. Manytina, kad toks ne vietos žymiklių (vartojant D. Longo terminiją) dažnumas susijęs su tiriamųjų amžiumi. Viena vertus, kaip tik mokiniai ir studentai yra potencialūs būti įvairių subkultūrų nariai, taigi jų žinojimas apie skirtingas raiškas gali būti pagrįstas empirine patirtimi (ir kaip vartotojo, ir kaip patyrėjo). Kita vertus, šių amžiaus grupių tiriamieji net neįsitraukę į subkultūras turi daugiau galimybių šį tą žinoti, apie skirtingų subkultūrų saviraišką negu vyresnio amžiaus paprastieji kalbos bendruomenės nariai. Nei vienas iš vyresnių respondentų tokių žymiklių nepateikė. Subkultūrų kalbėjimo vertinimas kaip savarankiškos atmainos, be abejo, rodo, vertikalųjį kalbos kontinuumo skaidumą.

34,3 proc. tiriamųjų mini žargoną ir 16,3 proc. tiriamųjų mini slengą, pvz., *žargoniškas kalbėjimo būdas, paauglių žargonas, gatvės žargonas, studijų žargonai, žargoniška kalba, informatikų žargonas* ir kt.; *jaunimo slengas, gatvės kalba (slengas), gatvės slengas, kauno rajono slengas, miesto mikrorajonų slengai* ir kt. Toks ne vietos žymiklių tinklas leidžia teigti, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai yra sociolingvistiniu požiūriu labai pagavūs.

Galima pridurti, kad iš tyrėjo perspektyvos šių grupių žymiklius galima apibendrinti ir sociolektų terminu. Pavyzdžiui, tokios nuostatos laikosi vienas iš slovakų sociolingvistikos mokyklos atstovų Pavolas Odalošas. Jo teikiama dvinarė sociolektų tipologija į vieną grupę sujungia slengą ir profesinį žargoną, antroji sociolektų grupė, tyrėjo manymu, yra argo (Odaloš 1999: 41–50). Panašiai sociolekto kategorija vartojama ir lenkų sociolingvisto Stanisławo Grabiaso tyrimuose. Mokslininkas tipologizuodamas sociolektus skiria profesinius sociolektus (angl. *occupational sociolects*) (prie šios grupės priskiriamas ir profesinis žargonas) ir ekspresyviuosius sociolektus (angl. *expressive sociolects*). Prie pirmosios grupės priskiriamas ir profesinis žargonas, prie antrosios – slengas (cit. iš Lewandowski 2010: 46).

Nors per tyrimą nė vienas tiriamasis, vardydamas jam žinomas kalbos atmainas, paties sociolekto nepaminėjo, vadovaujantis tiriamųjų užrašytais vardais ir nominacijomis (plg. žargono, slengo), galima teigti, kad iš esmės paprastojo kalbos bendruomenės nario įsivaizduojamas vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas atitaria sociolingvistinei perspektyvai, tik yra kiek įvairesnis.

Beje, tiriamieji mini ir tokius žymiklius, kurie atitinka amžiaus ar socialinio sluoksnio lemiamus kalbėjimo skirtumus, pvz., *senelių kalba*, *senelių (kalba)*, *pagyvenusių žmonių kalba*, *jaunimo kalbėjimo būdas*, *mažų vaikų (mažybiniai žodžiai, švepliojimas)*, *benamiai*, *turtingi žmonės*, *aukštuomenė* ir pan. Tokie deskriptoriai taip pat atitaria sociolingvistinei tyrėjų perspektyvai.

Tyrimo duomenys rodo, kad paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams gerai žinomas (o gal pajaučiamas) ir funkcinis kalbos skaidumas. Net 39,7 proc. paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardijamų atmainų yra daugiau mažiau susijusios su funkciniais stiliais. Nebūtų visiškai tikslu teigti, kad tiriamieji vardija funkcinis stilius, nors ir tokių labai tikslų įvardijimų esama (pvz., *administracinis stilius*, *administracinė kalba*, *buitinis stilius*, *meninis stilius* ir kt.), tačiau jų minimi vardai ir nominacijos yra aiški nuoroda į funkcinį skaidumą, pvz., *specialybės kalba*, *verslo kalba*, *formali (viešoji)*, *akademiškai*, *biurokratinė kalba*, *oficialus kalbėjimas*, *teisminė*, *kasdieniška kalba* ir kt.

Galima teigti, kad iš esmės paprastieji kalbos bendruomenės nariai pastabumu kintantiems kalbėjimo būdams ir formoms nenusileidžia patiems atidžiausiems tyrėjams. Jau minėtą S. Hjarvardo medialektą implikuoja ir paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardijami žymikliai, pvz., *SMS trumpųjų žinučių kalbėjimo būdas*, *Chat'o*, *one.lt kalbėjimo būdas*, *internetinė kalba (rašytinė)*, *internetinė kalba (virtualioji)*, *internetinė netaisyklinga kalba* ir pan. Apibendrintai galima teigti, kad 7,2 proc. tiriamųjų internete vartojamą kalbą linkę vertinti kaip savarankišką atmainą.

Straipsnio pradžioje jau minėta, kad norint tiksliai apibendrinti paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardijamus kalbėjimo variantus vien tik neutralaus termino *vardas* nepakanka. Tokie atmainų vardai, kurie turi ne tik skiriamosios, bet ir vertinamosios galios, laikytini *nominacijomis*, pvz., *išlavinta kalbėsena*, *intelektualus kalbėjimas*, *kultūringai kalbėti*, *sarkastiška kalba*, *malonus kalbėjimas*, *chuliganiškas kalbėjimas*, *rafinuotas kalbėjimas*, *pižoniškas kalbėjimas* ir pan. Kita vertus, tokių nominacijų net negalima laikyti atmainomis, tačiau vienareikšmiškai kvestionuoti paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos negalima. Manytina, kad tokie įvardijimai implikuoja sociolingvistikos paradigmos registro kategoriją. Apskritai, registro kategoriją galima

vartoti kalbant ir apie kitas paprastųjų kalbos bendruomenės narių minimas atmainas, plg. funkcinius stilius, žargoną ir pan.

Dar vieną atmainų grupę sudaro kalbos kultūros plačiąja prasme, jei vertintume iš tyrėjo perspektyvos, žymikliai. 24,33 proc. tiriamųjų linkę atskirti kalbėjimą, kai vartojami *naujadarai, barbarizmai, tarptautiniai žodžiai, skoliniai*. Jie vertina kaip savarankišką variantą *taisyklingą* vs *netaisyklingą kalbėjimą*. Kokį turinį numato toks konceptualizavimas nėra iki galo aišku, tačiau labai tikėtina, kad tokios nominacijos randasi dėl paprastojo kalbos bendruomenės nario profesionalių žinių, kurios gautos mokykloje per lietuvių kalbos pamokas ar universitete tam tikrų disciplinų, skirtų profesinei kalbai ugdyti, metu.

4. Apibendrinamosios išvagos

Apibendrinant atliktą tyrimą, pirmiausia paminėtini du svarbiausi išaiškėję dalykai. Pirmia, paprastųjų kalbos bendruomenės narių suvokimo izoglosės gerokai tankesniu tinklu suskaido tautinės kalbos kontinuumą negu priprasta skaidyti mokslinėje (pirmiausia geolingvistikos) tradicijoje. Antra, paprastųjų kalbos bendruomenės narių žinomos ar įsivaizduojamos tautinės kalbos reprezentacinės sistemos iš dalies atitinka mokslinę diferenciaciją.

Galima teigti, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai linkę suteikti atmainos statusą ir stambioms, objektyviai savarankiškomis reprezentacinėms sistemoms, plg. *aukštaičių tarmė, žemaičių tarmė* ir pan.; ir iš tyrėjo perspektyvos neturinčioms atmainos vertės reprezentacinėms sistemoms, plg. *taisyklinga* vs *netaisyklinga kalba, rafinuotas kalbėjimas* ir pan. Taigi paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbėjimo variantų taksonomija, padedanti orientuotis holistinėje tautinės kalbos erdvėje, argumentuojama ir kalbos faktu, t. y. objektyviais bruožais, ir kalbos jausmu bei argumentu *man atrodo, kad*.

Tyrimo duomenys parodė principinę paprastųjų kalbos bendruomenės narių ir tyrėjų perspektyvų atitikimą. T.y. iš sukaupto vardų ir nominacijų sąrašo galima matyti, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai laikosi geolingvistinio, numatančio horizontalųjų kalbos kontinuumo skaidumą, ir sociolingvistinio, numatančio vertikalųjų kalbos kontinuumo skaidumą, kategorizacijos modelio. Neabejotina, kad kategorija *laikosi* yra labai sąlygiška. Veikiausiai paprastųjų kalbos bendruomenės narių valingumas yra ribotas. Žinoma, tais atvejais, kai vardijami vienokiu ar kitokiu būdu išmolti, sužinoti deskriptoriai, plg. labai tikėtina, kad prie tokių gali būti priskirta *bendrinė kalba, tarmės, žargonas* ir pan., galima teigti, kad tiriamieji vadovaujasi klasifikacijomis (sociolingvistine ar geolingvistine), tačiau, kai paprastieji kalbos bendruomenės nariai vardija tokias, atmainas kaip *gezu*

kalba, neformalų kalba, EMO ir pan., galų gale net užrašo deskriptorius *vilnietišškai* ar *kaunietišškai*, geolingvistinė ar sociolingvistinė perspektyva atsiranda be valingų pastangų. Vadinasi, šiuo atveju teisingiau būtų sakyti, kad tyrėjo perspektyva yra antrinė, o paprastojo kalbos bendruomenės nario pirminė, grįsta patirtimi.

Bene svarbiausias išaiškėjęs skirtumas, kalbant apie paprastųjų kalbos bendruomenės narių ir tyrėjų horizontalųjų kalbos kontinuumo skaidumą, yra tas, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai dvinarę tarmių klasifikaciją yra papildę dar dviem nariais. Kartu su aukštaičių ir žemaičių tarmėmis paprastųjų kalbos bendruomenės narių taksonomijoje yra dzūkų ir suvalkiečių tarmės. Viena vertus, tokia informacija verta tarmėtyrininkų dėmesio, reikia pamąstyti, galbūt dera sustiprinti tarminių švietimą. Kita vertus, galima formuluoti klausimą, ar tikrai reikia, kad paprastųjų kalbos bendruomenės narių ir tyrėjų klasifikacijos sutaptų. Žinoma, sutaptis liudytų labai gerą kalbinį išprusimą, tačiau kaip tik skirtumai gali tapti įvairių tyrimų pagrindu.

Apibendrinant tyrimo duomenis, paminėtinas dar vienas geolingvistams svarbus aspektas. Tiriamųjų išvardyti smulkesni geolingvistinės informacijos deskriptoriai, kurie, kaip pristatant tyrimo duomenis minėta, labiausiai sietini su konkrečia kalbine patirtimi, yra aiškus tarmių, tarminių kodų gyvybingumo patvirtinimas.

Kalbant apie vertikalųjų kalbos skaidumą, reikia pasakyti, kad tarp paprastųjų kalbos bendruomenės narių ir tyrėjų, t. y. sociolingvistinės, perspektyvų, ryškesnių skirtumų nefiksuota, tik, kaip jau minėta, suvokimo izoglosės gerokai tankesnės.

Žinoma, tyrimo imtis nėra didelė, tačiau ir tokių duomenų pakanka šio straipsnio baigiamajai įžvalgai – paprastųjų kalbos bendruomenės narių įtraukimas į mokslinę diskusiją neabejotinai teikia duomenų, leidžiančių tiksliau konceptualizuoti ribų problemą ir geolingvistikoje, ir sociolingvistikoje.

Literatūros sąrašas

Aliūkaitė, D. 2008. Tarmiškai kalbančio žmogaus stereotipai: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos. *Respectus Philologicus* 14 (19), 23–45.

Aliūkaitė, D. 2009. Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis. *Respectus Philologicus* 15 (20), 164–179.

- Aliūkaitė, D. 2011a. Jaunųjų žemaičių raiškos idealai: sąmoningosios nuostatos. *Respectus Philologicus* 20 (25), 209–220.
- Aliūkaitė, D., 2011b. Projektas „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“: kalbos idealai paprastų kalbos bendruomenės narių akimis. *Respectus Philologicus* 19 (24), 267–268.
- Aliūkaitė, D., Valikonė, J. 2011. Tarmių vaizdiniai ir geolingvistika: kognityvusis Lietuvos tarmių žemėlapis. *Sociolingvistinė dialektologija: baltų tarmių tyrimai*. Konferencijos tezės. 2011 m. spalio 21–22 d., Kaunas 2011, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 6–7.
- Auer, P. 2005. Europe's Sociolinguistic Unity, or: A Typology of European Dialect / Standard Constellations. *Perspectives on Variation. Sociolinguistic, Historical, Comparative*. N. Delbecque, J. Van der Auwera, D. Geeraerts (eds). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 7–42.
- Bellmann, G. 1998. Between Base Dialect and Standard Language. *Folia Linguistica* XXXII 1–2, 23–34.
- Boyd, S., Fraurud, K. 2010. Challenging the Homogeneity Assumption in Language Variation Analysis: Findings from a Study of Multilingual Urban Spaces. *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation, vol. 1: Theories and Methods*. P. Auer, J. E. Schmidt (eds.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 686–706.
- Butters, R. R. 1997. Dialectology and Sociolinguistic Theory. *Issues and Methods in Dialectology*. A. R. Thomas (eds.). Wales: University of Bangor, 1–13.
- Chambers, J. K., Trudgill, P. 1998. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawford, M. 1995. *Talking difference: On Gender and Language*. London: Sage.
- Crystal, D. A. 2008. *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Diercks, W. 2002. Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. D. Long and D. R. Preston (eds.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.
- Džežulskienė, J. 1994. Kalba ir giminė. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. L. Grumadienė, R. Marcinkevičienė (sud.). Vilnius: Gimtoji kalba, 53–59.

- Goeman, A. C. M. 1999. Dialects and the Subjective Judgments of Speakers: Remarks and Controversial Methods. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. D. R. Preston (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 135–146.
- Groves, J. M. 2008. Language or Dialect—or Topolect? A Comparison of the Attitudes of Hong Kongers and Mainland Chinese towards the Status of Cantonese. *Sino-Platonic Papers*, 179, February, 1–103. Prieiga per internetą <http://www.sino-platonic.org>
- Grumadienė, L. 1992. Bendrinė ir pusiau tarminė kalba. *Gimtoji kalba* 11 (307), 1–3.
- Grumadienė, L. 1996. Sociolingvistinis dabartinės šnekamosios lietuvių kalbos tyrimo aspektas. *Lietuvių kalbotyros klausimai (Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai)* 36, 190–198.
- Hernández-Campoy, J. M. 1999. Paradigmatic Complementariness in Variation Studies. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* 12, 75–89.
- Hinskens, F., Auer, P., Kerswill, P. 2005. The Study of Dialect Convergence and Divergence: Conceptual and Methodological Considerations. *Dialect Change. The Convergence and Divergence of Dialects in Contemporary Societies*. P. Auer, F. Hinskens & P. Kerswill (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 1–48.
- Hjarvard, S. 2004. The Globalization of Language. How the Media Contribute to the Spread of English and the Emergence of Medialects. *Nordicom Review*, no. 1–2, 75–97.
- Hoppenbrouwers, C. A. J. 1982. *Language change: A Study of Phonemic and Analogical Change with Particular Reference to S.E. Dutch Dialects*. Meppel: Knips Repro.
- Hudson, R. A. 1996. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karaliūnas, S. 1997. *Kalba ir visuomenė (Psichosociologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kliukienė, R. 2010. Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. *Miestai ir kalbos*. M. Ramonienė (red.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 91–105.
- Kvašytė, R. 2005. Lietuvių ir latvių tarmės: terminija ir žodynai. *Baltų kalbų tarmės: rašytinis palikimas*. Šiauliai: Discens, 112–123.
- Lėgudaitė, J., Skučas, S., 2011. Kalba kaip priemonė konstruoti alternatyvųjį seksualinį identitetą. *Šiuolaikinio diskurso analizė ir vertimas*. Konferencijos pranešimų medžiaga. 2011 m. lapkričio 18 d., Kaunas 2011, Kauno technologijos universitetas, 20–21.

- Lewandowski, M. 2010. Sociolects and Registers – a Contrastive Analysis of Two Kinds of Linguistic Variation. *Investigationes Linguisticae* XX, 60–79.
- Long, D., 1997. The Perception of ‘Standard’ as the Speech Variety of a Specific Region: Computer-produced Composite Maps of Perceptual Dialect Regions. *Issues and Methods in Dialectology*. A. R. Thomas (eds.). Wales: University of Bangor, 256–270.
- Mair, V. H. 1991. What Is a Chinese ‘Dialect/Topolect’? Reflections on Some Key Sino-English Linguistic Terms. *Sino-Platonic Papers* 29, September, 1–31. Prieiga per internetą <http://www.sino-platonic.org>
- Mikulėnienė, D. 2012. XXI a. pradžios Lietuvos situacija: tarmės transformacija. *Geolingvistikos ir sociolingvistikos polilogas XXI amžiuje*. Konferencijos tezės. 2012 m. gruodžio 6–7 d., Kaunas 2012, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 6–7.
- Miliūnaitė, R. 2008. Tinklaraščių kalbos vieta dabartinės lietuvių kalbos vartosenos schemeje. *Lietuvių kalba* 2, [1–12].
- Miliūnaitė, R. 2010. Kalbos prestižas ir jo planavimas. *Kalbos kultūra* 83, 231–256.
- Niedzielski, N., Preston, D. 2003. *Folk Linguistics. Trends in Linguistics*. New York: Mouton de Gruyter.
- Odaloš, P. 1999. Mi a szociolektus és mi a szleng? *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. (Szlengkutatás 3.). A. Fenyvesi, T. Kis, J. S. Várnai (eds.). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 41–50.
- Papaurėlytė-Klovienė, S. 2007. *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Preston, D. R. 1988. Methods in the Study of Dialect Perceptions. *Methods in Dialectology*. A. R. Thomas (eds.). Clevedon: Multilingual Matters, 373–395.
- Preston, D. R. 1989. *Perceptual Dialectology: Nonlinguists’ Views of Areal Linguistics*, Dordrecht: Foris.
- Preston, D. R. 1999. A Language Attitude Approach to the Perception of Regional Variety. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. D. R. Preston (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 359–373.

Romaine, S. 2000. *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Schmidt, J. E. 2010. Language and Space: The Linguistic Dynamics Approach. *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation, vol. 1: Theories and Methods*. P. Auer, J. E. Schmidt (eds.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 201–225.

Schrambke, R. 2010. Language and Space: Traditional Dialect Geography. Linguistic Atlases: Traditional and Modern. *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation, vol. 1: Theories and Methods*. P. Auer, J. E. Schmidt (eds.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 87–107.

Trudgill, P. 1983a. *On Dialect: Social and Geographical Perspectives*. Oxford: Blackwell.

Trudgill, P. 1983b. *Sociolinguistics: an Introduction to Language and Society*. London: Penguin Books.

Wardhaugh, R. 2006. *An Introduction to Sociolinguistic*. Oxford: Blackwell.

Zinkevičius, Z. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Župerka, K. 2012. *Metalingvistika. Nekalbininkų kalbotyra*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

<http://www.sociolingvistika.lt/component/content/article/12-projektai/lietuviu-kalba-idealai-ideologijos-ir-tapatybes-luziai/26-kalbos-nuostatu-eksperimentai>

www.tarmes.lt

Horizentalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu

Daiva Aliūkaitė

Santrauka

Straipsnio diskusijos objektas – lietuvių kalbos reprezentacinės sistemos paprastųjų kalbos bendruomenės narių požiūriu. Tiriamoji medžiaga – kalbos variantų vardai ir nominacijos, teikiami paprastųjų kalbos bendruomenės narių. Tiriamoji medžiaga gauta vykdant parengiamuosius mokslinio projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“, skirto lietuvių kalbos atmainų prestižiškumui, kalbos idealams, kalbos ideologijoms ir pan. tirti, darbus.

Straipsnio tikslas – tipologizuoti paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardijamus kalbėjimo variantus, įvertinant jų (ne)atitartį mokslinėse paradigmos tyrėjų išskiriamiesiems geolingvistiniams ir sociolingvistiniams kalbos variantams. Geolingvistinė ir sociolingvistinė perspektyva kalbėjimo variantus identifikuoja pagal objektyviuosius skirtumus, jų ryškumo laipsnį.

Atlikus tyrimą formuluojami apibendrinimai, kad paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbėjimo variantų taksonomija, padedanti orientuotis holistinėje tautinės kalbos erdvėje, argumentuojama ir kalbos faktu, t. y. objektyviais bruožais, ir kalbos jausmu bei argumentu *man atrodo, kad*. Taigi paprastųjų kalbos bendruomenės narių suvokimo izoglosės tankiu tinklu suskaido tautinės kalbos kontinuumą. Tiriamieji linkę suteikti atmainos statusą ir stambioms, objektyviai savarankiškomis reprezentacinėms sistemoms, plg. aukštaičių tarmė, žemaičių tarmė ir pan.; ir iš tyrėjo perspektyvos neturinčioms atmainos vertės reprezentacinėms sistemoms, plg. *taisyklinga vs netaisyklinga kalba, rafinuotas kalbėjimas* ir pan.

Bene svarbiausias išaiškėjęs skirtumas, kalbant apie paprastųjų kalbos bendruomenės narių ir tyrėjų horizontalųjų kalbos kontinuumo skaidumą, yra tas, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai dvinarę tarmių klasifikaciją yra papildę dar dviem nariais. Kartu su aukštaičių ir žemaičių tarmėmis paprastųjų kalbos bendruomenės narių taksonomijoje yra dzūkų ir suvalkiečių tarmės.

Kalbant apie vertikalųjų kalbos skaidumą, reikia pasakyti, kad tarp paprastųjų kalbos bendruomenės narių ir tyrėjų, t. y. sociolingvistinės, perspektyvų, ryškesnių skirtumų nefiksuota, tik, suvokimo izoglosės gerokai tankesnės.

Žinoma, tyrimo imtis nėra didelė, tačiau ir tokių duomenų galima teigti, kad paprastųjų kalbos bendruomenės narių įtraukimas į mokslinę diskusiją neabejotinai teikia duomenų, leidžiančių tiksliau konceptualizuoti ribų problemą ir geolingvistikoje, ir sociolingvistikoje.

**Horizontal and Vertical Divisibility of Language Continuum:
variants of the 21st century discourse from the perspective
of an ordinary member of language community**

Daiva Aliūkaitė

Summary

The paper deals with the representative systems of the Lithuanian language from the perspective of ordinary members of language community. The empirical data includes the names and nominations of the language variants given by ordinary members of language community. The data for the research was collected during the preliminary stage of the implementation of the research project *Lithuanian Language: ideals, ideologies and identity shifts* focusing on the analysis of prestigious aspects of the varieties of the Lithuanian language, language ideals, language ideologies, etc.

The paper is an attempt at the typologization of discourse variants identified by ordinary members of language community by estimating the (lack of) correspondence of the variants with geolinguistic and sociolinguistic language variants offered by scholars within certain scientific paradigms. Geolinguistic and sociolinguistic perspectives identify discursive variants according to objective differences and degree of their distinction.

The investigation has manifested that the taxonomy of discursive variants suggested by ordinary members of language community helps locate oneself in the holistic space of the national language. The arguments raised in support of the above taxonomy include language facts as well as intuition, or the claim of *I think that this is so* type. Thus the isoglosses of perception of ordinary members of language community divide the national language continuum into a large number of segments.

The respondents tend to give the status of 'variety' to the large, objectively independent representational systems, cf., Highland dialect, Lowland dialect, etc.; and to the representational systems that do not have the value of 'variety' from the perspective of a researcher, cf., *regular vs irregular speech, sophisticated speech*, etc.

When speaking about the horizontal divisibility of language continuum offered by the ordinary members of language community and researchers, the most outstanding difference was that the ordinary members of language community had supplemented the binary dialect classification by two members. The taxonomy of the ordinary members of language community includes the Dzūkai and the Suvalkiečiai dialects alongside with the Highland and the Lowland dialects.

When speaking about the vertical divisibility of language, it should be noted that no more such differences between the perspectives of the ordinary members of language community and sociolinguists have been observed; only the isoglosses of perception are much thicker.

It should be noted that although the sample of the research is not large, the participation of the ordinary members of language community in the discussion has been definitely beneficial as it brought in the data contributing to the increasing awareness of the boundary problem both in geolinguistics and sociolinguistics.